

İSPANYA'DA GAYR-I MÜSLİMLERİN ENDÜLÜS İSLÂM KÜLTÜRÜNE KATKILARI

Á. González PALENCIA

Çev.: Prof.Dr. M. Faruk TOPRAK
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

ÖZET

Bu çalışmada, Târîhu'l-fikri'l-enderusî adlı kitaptan, Endülüs'te Müslümanların egemenliğinin sarsılmaya başladığı dönemler ile bunu izleyen çöküş dönemine kadar süren zaman zarfı içinde gerek Hıristiyan İspanyolların ve gerekse orada yaşayan Yahudilerin Müslüman-Arap bilim ve kültürü ile ilgili çalışmalarına dair bölümler sadeleştirilerek çevrilmiştir. Aslı İspanyolca olan ve Á. González Palencia tarafından Historia de la Literatura Arábigo-Española adıyla kaleme alınan kitap, Hüseyin Mu'nis tarafından Arapça'ya çevrilerek 1955 yılında Kahire'de basılmıştır. Asıl metinde, ayrıntılı bilgiler ve sık sık tekrarlanan cümleler olduğu için sadeleştirme yoluna gidilmiştir.

ABSTRACT

The Contributions of Non-Muslims to the Islamic Culture of Andalusia in Spain

This article deals with the partial translations of the book titled "History of the Andalusian Literature". This book was written by Á. González Palencia and translated into Arabic by Hussein Mu'nis and was published in Cairo in 1955. The pages we translated are related to the contributions of the Jews and the Christians of the Spain to the Arabic and Islamic culture.

Toledo (Tulaytula), 1085 yılında İspanyolların eline geçtikten sonra Arap ve Yahudi kültürünün İspanya ve Avrupa'ya yayıldığı bir merkeze dönüşmüştür.. VII. Alfonso'nun krallığı döneminde (1126-1157) Muvahhid Hükümdarı Abdulmu'min b. Ali'nin baskısından kaçan çok sayıda Yahudi bu şehre sığınmıştır.¹ Arapça metinlerin batı araştırmaları sahasına girmesi, Toledo Piskoposu ve aynı zamanda Kastilya krallarının önde gelen danışmanlarından biri olan Raimondo (1126-1152) sayesinde olmuştur. Ernest Renan'ın dediği gibi, Raimondo'nun çalışmaları, Avrupa'nın geleceğine tesir etmiştir. Raimondo, edebiyat tarihinde *Toledolu Mütercimler Okulu* (Colegio de traductores toledanos) diye bilinen ve yazar ve mütercimlerden oluşan bir grubun çalışma-

¹ Palencia, A.G., Târîhu'l-fikri'l-enderusî, çev. Huseyin Mu'nis, Kahire 1955, s. 536.

larına nezaret etmiş ve onları Arapça eserleri çevirmeye teşvik etmiştir. Bu okulda, matematik, astronomi, tıp, kimya, tabii bilimler, metafizik, psikoloji, mantık ve siyaset konularında Arapça yazılmış en gözde eserlerin çevirisi yapılmıştır: Öklid, Batlamyus, Galenos ve Hipokrat'ın eserleri ve bu eserlere Hârezmi, Bettâni, İbn Sinâ, İbn Rüşd gibi Müslüman alimler tarafından yazılan şerhler başta olmak üzere. Bu okula mensup mütercimlerin başında Dominicus Gudislavi ve Yahudi asıllı Johannes Hispanus Abendaud'u sayabiliriz. Bu iki mütercim genellikle müşterek çalışırlar; Johannes Arapça metni günlük İspanyolca'ya çevirir, Gudislavi de bunu Latince'ye aktarırdı.² İbn-i Sinâ'nın *en-Nefs, et-Tabî'a* ve *Mâ vera'e't-tabî'a*, Gazâlî'nin *Mekâsîdu'l-felâsife* ve İbn Gabirol'un *Yenbû'u'l-hayât* adlı eserlerinin çevirisi, bu ikiliye aittir.³ Özellikle Gudislavi çeviri yapmakla yetinmemiş, İbn Sinâ ve İbn Gabirol'un görüşlerinden yararlanarak nefsin/ruhun ölümsüzlüğü konusunda *De immortalitate animae* adlı bir eser kaleme almıştır. Bu kitabın, Yahudi alim Gerson ben Solomon'un *Dünyanın Yaratılışı* (De processione mundi) adını taşıyan ve İspanyol felsefesinin İslâm felsefesinden en çok etkilendiği eser olarak kabul edilen kitabı üzerindeki etkisi açıktır. Kendisinin ayrıca Fârâbî'nin *İhsâu'l-'ulûm* (İlimlerin Sayımı) adlı kitabı üslubunda yazdığı *De divisione philosophiae* (Felsefe Konuları Üzerine) adlı bir kitabı da vardır.⁴ Gudislavi ve Johannes'in çevirileri Avrupa'ya yayılınca Toledo Okulu'nun da şöhreti yayılmış; yeniden doğmakta olan Yunan ve Doğu ilimlerine susamış olan çok sayıda yabancı buraya akın etmiştir. Bu yabancılar Arapça bilmiyorlar, bilsele de çok az olduğu için faydalı olmuyordu. Dolayısıyla, Toledo halkından olan bir mozaraba⁵ ya da yahudiye ricada bulunup öğrenmek istedikleri konuları harfi harfine Arapça'dan günlük İspanyolca'ya çevirmelerini istiyorlardı.⁶

Diğer mütercimler arasında, tıp ve astronomi kitaplarını Arapça'dan çeviren Gerardo di Cremona, Aristo ve İbn-i Sinâ'nın bazı kitaplarını Latince'ye çeviren İngiliz Michael Scot, Kur'ân çevirisini yapan Tobert de Retines ve Herman di Dalmatia sayılabilir.⁷ İbn Bâcce'nin şerhlerinin, kendisine ait *Tedbîru'l-mutevahhid* adlı kitabın, İbn Tufeyl'in *Hayy b. Yakzân* adlı risalesinin, İbn Rüşd'ün Aristo'nun eserleri üzerine yazdığı yorumların ve Muhyiddin b. Arabî'nin fikir ve görüşlerinin de bu tercüme okulu vasıtasıyla Avrupa'ya ulaşmadığı konusunda tam bir bilgiye sahip değiliz. Bununla birlikte Arapça yazarların Skolastik düşünürler üzerindeki etkisi inkâr edilemez.⁸

² Aynı eser, s. 537.

³ Aynı eser, s. 538.

⁴ Aynı eser, s. 538.

⁵ "Araplaşmış, Arap gibi yaşayan" anlamına gelen *musta'rib* kelimesinin bozulmuş hali olup Endülüs'te Müslüman hakimiyeti altında yaşayan Hristiyanlara verilen addır.

⁶ Palencia, a.g.e., s. 539.

⁷ Aynı eser, s. 539.

⁸ Aynı eser, s. 540.

İnsanları Müslümanların yazmış oldukları eserleri incelemeye sevk eden şey sadece Arap kültürüne olan ilgi ve hayranlık değil; bazen de onlara karşı mücadele etme arzusuymdu. Meselâ, bir Dominik papaz olan ve gayret edip Arapça öğretmen Raimundo Martin (1230-1286?), *Müslümanlara ve Yahudilere Karşı İman Hançeri* (Pugio fidei adversus Mauros et Judaeos) adında bir kitap yazarak İslâm'ı ve Yahudiliği yermiş, Hıristiyanlığı -ve özellikle de Katolikliği- da övmüştür. Raimundo Martin'in gerek adı geçen bu kitapta ve gerekse *Şerhu'r-Remz* (Explanatio Symboli) adlı bir başka kitabında görüldüğü gibi, İslâm ve Yahudilik hakkındaki bilgileri takdire şayandır. Kendisine mensup kılınan Arapça-Latince Sözlük, 1872 yılında Schiaparelli tarafından yayımlanmıştır.⁹

Arap ilimlerini ve edebi mirasını Hıristiyan İspanya'ya nakletme gayreti, Kral X. Alfonso¹⁰ döneminde zirveye ulaşmıştır. Alfonso'nun etrafında, çeşitli ilim dallarında uzmanlaşmış Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman araştırmacının olması, onun bu işi gerçekleştirmesine büyük katkıda bulunmuştur. Yardımcılarının yaptığı tercüme, telif ve özet çıkarma işlerinin nasıl yönlendirileceğine bizzat kendisi nezaret etmekteydi. Müslüman filozof er-Rakuti'nin yardımıyla Mursiye (Murcia) şehrinde bir enstitü kurmuş; ancak bu enstitünün fazla başarılı olmaması nedeniyle bunu İsbiliyye'ye (Sevilla) taşıyarak orada bir araştırma kurumu ve ayrıca Arapça ve Latince eğitimi için bir okul kurmuştur. Burada tıp ve fen bilimlerinin okutulması için Müslüman hocaları görevlendirmiştir. Tulaytula (Toledo) ise İspanyol kültürünün merkezi olarak kalmıştır.¹¹

Alfonso'nun emri üzerine hem İncil hem de Kur'ân İspanyolca'ya çevrilmiştir (Kur'ân, XII. Yüzyılın ortalarında Muhterem Pedro (Pedro el Venerable) tarafından Latince'ye çevrilmişti). Ayrıca *Talmud*, *Kabala*, *Kelile* ve *Dimne* de İspanyolca'ya çevrilmiştir. Aslı Hintçe hikâyelerden ibaret olan ve Sasani Hükümdarı Nuşirevan'ın doktoru Burzoye tarafından derlenip toplanan *Kelile* ve *Dimne*, Abdullah b. el-Mukaffa' tarafından da 750 yılında Arapça'ya çevrilmiştir. Juan de Capva tarafından da *İnsan Hayatının Mürşidi* (Directorium vitae humanae) adıyla İbranca'dan Latince'ye çevrilmiştir.

Kelile ve *Dimne* gibi Hint asıllı olan *Sindibad* da Avrupa'ya iki ayrı yoldan ulaşmıştır. Birincisi, Arapça'dan Süryanca'ya ve oradan da Yunanca'ya yapılan çeviri yoluyla; ikincisi ise, Pehlevi Farsçası, Arapça ve İspanyolca'dan yapılan çeviriler yoluyla ulaşmıştır. Kardeşi Don Fadrique'in *Sinbad Hikâyeleri*'nin İspanyolca'ya çevrilmesi konusunda verdiği talimatta Alfonso'nun katkısının da olduğu kesindir.¹² Söz konusu çeviri, *Kadınların Tuzakları* ve *Hileleri* (Libro de los

⁹ Aynı eser, s. 541.

¹⁰ 1221-1284 yılları arasında yaşamış olan Kastilya, Leon ve Galiçya Kralı X. Alfonso, bilim ve araştırmaya olan ilgisi ve aydın kişiliği nedeniyle "bilgin, bilge kişi" (İspanyolca'da el Sabio) ve "astrolog" lakaplarıyla tanınır.

¹¹ Palencia, a.ge., s. 573-74.

¹² Palencia, a.ge., s. 574.

engannos et los esayamientos de las mujeres) adıyla 1253 yılında tamamlanmıştır.

Bonium ve Gizemler Gizemi (Sırru'l-Esrâr) hikâyelerinin çevrilmesi de Alfonso sayesinde. Kendisine ait olan Genel İspanya Tarihi (Crónica General de Espana)'nin sayfa aralarına, Arap tarihine ait - bir kısmı efsanevi nitelikteki - olayı da serpiştirmiştir. Efsanevi hikâyeler arasında, *Yusuf ve Züleyha* (Zuleija y José), *Kadın Bilgin Doluka*, *Genç Kız Termut*, *Kraliçe Munini* (La Reina Munene) ve *Takriza* kıssaları sayılabilir. Aynı şekilde Alfonso, *Kitâbu'ş-Şatranc* (Juegos de Ajedrez) gibi doğuya ait oyunlar hakkında yazılmış kitapların çevrilmesini de emretmiştir (bu kitabı Arnold Steiger 1941'de Zürih'te yayımlamıştır). Alfonso, Endülüs müziğini, kendisine ait olan ünlü şarkılarında (Las Cantigas) kullanmıştır.¹³

Bilimsel telif konusunda da, bu bilgin kralın gayretleri tahmin edilemeyecek kadar çoktur. Kendisine astronomi kitapları yazmaları için Tuleytula'da bir grup bilim adamını bir araya getirmiştir. Bu bilim adamları, gerek gözlemleri, gerek yaptıkları nakiller ve gerekse diğer bilimsel çalışmalar sayesinde astronomi araştırmaları konusunda büyük ilerleme kaydetmişlerdir. Kral Alfonso, Tuleytula'daki okulda yapılan çalışmalara bizzat nezaret etmekteydi. Çevrilmesini uygun gördüğü - özellikle de Arapça - kitapların İspanyolca'ya aktarılmasını emreder; bunun için gerekli hazırlık ve düzenlemeleri de bizzat kendisi yapardı. Bunlar arasında, Batlamyus'un astronomi ve coğrafya konusundaki görüşlerini tartışıp kısmen değiştiren kitapların ayrı bir yeri vardır. Alfonso bunların yanı sıra, o döneme kadar bilinmeyen alet ve cihazların yapılmasını da emretmiştir. Çevirisi yapılan kitapları gözden geçirir ve düzeltmeler yapardı. Bunu, *Yıldızlara Dair Dört Kitaba Mahsus Emirler* (Ordenamientos para los cuatro libros de las estrellas) adlı kitabın önsözündeki şu sözlerde açıkça görebiliyoruz: "Bu, sekizinci semâda yer alan sâbit yıldızlar hakkındaki kitaptır. Keldanca ve Arapça'dan İspanyolca'ya çevrilmesini Kral Don Alfonso emretmiştir. Bizzat, tercüme işini düzenleyip nezaret etmiş; sonra zamanı geçmiş ya da kitapta tekrarlanmış görüş ve fikirleri, Kastilya üslubuna uymayan ibareleri ayıklayarak yerine daha uygun ibareler yerleştirmiştir."¹⁴

Alfonso'nun emri üzerine kaleme alınan astronomi kitapları şunlardır:¹⁵

1. *Sekizinci Semâ Yıldızları Hakkında Dört Kitap* (Los cuatro libros de las estrellas de la ochava esfera): Tallgren, bu kitapların, Yehuda el-Kohen ve Guillen Arremon de Aspa tarafından yazılan *es-Sûfi* adlı kitabın kısmen değiştirilmiş bir iktibası, ya da çevirisi olduğunu ispat etmiştir.

2. *Astronomi Cihazları, Aletleri ve Kitapları Hakkında Alfonso Yazıları* (Libros alfonsíes de los instrumentos et de las huebras del saber de Astronomia): Astronomi aletlerinin yapılışını, kullanım şeklini ele alır; gök kubbeyi, yıldızların yörüngelerini ve usturlabı inceler; evrenin bir resmini, ez-

¹³ Aynı eser, s. 574.

¹⁴ Aynı eser, s. 575.

¹⁵ Aynı eser, s. 575-76.

Zerkâlî'nin yaptığı tasvirleri vs. içerir.

3. *Alfonso Zîc Kitabı* (Libro de las tablas alfonsíes): Takvimler üzerine bir inceleme olup San Servando Kalesinde yapılan binlerce gözleme dayanarak yazılmıştır.

Yukarıda adı geçen kitapların yazımında, Yehuda Ben Musa Ben Moska, Zac de Toledo, Juan de Aspa, Fernando de Toledo, Gil de Teblados, Pedro del Real, Don Avraham Halevi, Bernaldo el arábigo ve Garci Pérez'in de emekleri vardır. Bu kitapların yazımında kullanılan eserler, ez-Zerkâlî, Mesleme el-Mecrîfî, Kosta b. Lukâ ve Tuleytıla hâkimi el-Me'mûn b. Zi'n-Nûn'un astronomu Ali b. Halef ve diğerlerinden yapılan nakil ve alıntılardır.¹⁶

Alfonso'nun tercüme edilmesini emrettiği iki kitap daha vardır ki bunlar astronomi ilminden çok astrolojiye meraklı olanları ilgilendirir. Bu kitaplar, Alfonso için Ebu'l-'Ays'ın bir kitabından çevrilen *Değerli Taşlar* (Lapidarios) ve muhtemelen Ubeydullah Muhammed el-İsticcî'nin kitabının çevirisi olan *Libro de las Cruces*'tir.¹⁷

III. Fernando ve X. Alfonso dönemlerinde İspanyol edebiyatında revaç bulan siyasî ve ahlaki öğüt türü eserlerin büyük bir kısmı da İspanyolların Araplardan ya da diğer milletlerden öğrendiği ya da çevirdiği eserlere dayanır. Bu kitapların en önemileri arasında *Oniki Alim Kitabı* (Libro de los doce sabios) ve *Soyluluk ve İhlas Kitabı* (De la nobleza y lealtad) gibi siyasi ağırlıklı kitaplar ile *Felsefenin Çiçekleri* (Flores de filosofia) gibi Seneca ve - aralarında doğuluların da olduğu - diğer bilge kişilere ait olan seçme sözler içeren kitaplar bulunmaktadır. Yine bu tür kitaplar arasında yer alan *Bonium*, ya da diğer adıyla, *Altın Sözler* (Bonium o Bocados de Oro), Ebu'l-Vefâ Mubâşir b. Fâtik'in *Kitâbu'l-Emsâl*'inden iktibas edilerek kaleme alınmıştır. Arapça'dan iktibas edilen bir başka kitap da *Poridat de Poridades* (Gizemler Gizemi = Sırru'l-Esrâr) adını taşır. Bu son iki kitap, Aragon Kralı Jaime'nin *Bilgelik Kitabı* adlı eserinin temelini oluşturur. *Güzel Atasözleri Kitabı* (Libro de los Buenos proverbios) da [Abbasi Dönemi mütercimlerinden] Huneyn b. İshak'ın *Hikemu'l-felâsife* kitabı ile *İskender'in Öğretileri ve Öğütleri* (Ensenamientos y castigos de Alixandre) adlı kitaptan yapılan çevirilere dayanır.¹⁸

Tilimsan Hükümdarı Ebu Hamu Musa b. Yusuf'un, oğlunu eğitmek amacıyla kendi eliyle kaleme aldığı *Vâsîlatu's-sulûk fî siyâseti'l-mulûk* adlı eser, *Kral Sancho'nun Öğütleri ve Belgeleri* (Castigos y documentos del rey Sancho) üslubunda yazılmış bir kitap olup Gaspar Romero tarafından 1893 yılında yayımlanmıştır. Romero kitabın özelliklerinden söz ederken, içinde ahlaki ve siyasi kurallar bulunduğunu, çok sayıda atasözü ve tarihi öğütlerin, ayrıca nesir ya da secili nesir örneklerinin de sayfalar arasına serpiştirildiğini söyler. Hiç şüphesiz bu kitap, Hüccetüddin İakabıyla tanınan Ebu Ali Muhammed b. Ali b. Zafer (ö.

¹⁶ Aynı eser, s. 576.

¹⁷ Aynı eser, s. 576.

¹⁸ Palencia, a.g.e., s. 577-78.

565/1169) tarafından yazılan *es-Sulvâni'l-mutâ' fi 'udvânîl-etbâ'* adlı kitap üslubunda yazılmıştır. Bu son kitapta, öykü ve atasözlerinden ahlaki konular/dersler çıkarılmaktadır.¹⁹

Ortaçağ'da Hıristiyan dünyasında tanınmaya başlayan ve kökü Arap kültür ve geleneklerine dayanan ilk hikâye kitabı, *Din Adamlarının Eğitilmesi* adını taşır. Yazarı, Moses Sefardi adında bir Yahudi olup 1106 yılında Hıristiyanlığı seçmiş ve Pedro Alfonso adını alarak Aragon Kralı I. Alfonso'nun himayesine girmiştir. Eldeki kanıtlar, Moses Sefardi'nin bu kitabını önce Arapça yazdığını, sonra bizzat kendisinin Latince'ye çevirdiğini göstermektedir. Doğuya ait otuz üç hikâyeyi içeren bu kitap, din adamları ile ediplerin eğitilmesini amaçlar. Söz konusu hikâyeler, Huneyn b. İshak, *Kelile ve Dimne* ve *Sindbâd*'dan aktarılmıştır. Yazar, kitabını Arap filozoflarının darb-ı mesellerinden ve hikmetli sözlerinden nakillerde bulunarak yazdığını; ayrıca hurafeler, şiirler, hayvan masalları ve atasözlerini de kitap içinde kullandığını açıkça belirtir. Tamamen hayâli olan bu hikâyeler, babanın ağzından oğluna anlatılmaktadır. Hikâyelerin bazıları ahlâk içeriklidir. Meselâ ilk hikâye olan *Arkadaşların Denenmesi* (bu hikâye Don Juan Manuel'in (1282-1348) *El Conde Lucanor* adlı eserinde de zikredilmektedir) ile *Yağ Küpleri Ambarı, Keçiler, Cervantes'in Yaşlı Kıskaç Kadın* hikâyesinde de tekrarladığı *Yatak Örtüsü Kandırmacası* ve *Kıskaç Genç Adam* gibi hikâyeler ahlâk içeriklidir. Bu kitap, diğer kitapları gölgede bırakacak derecede revaç bulmuştur. Kitabın tamamı ya da bazı bölümleri İbranca, Fransızca, Almanca, İtalyanca, İngilizce, İzlandaca ve Katalanca'ya çevrilmiştir. İspanyolcasına gelince, Sánchez de Vercial, bu kitabın içeriğinin tamamını alıp hikâyelerin yerini değiştirerek *Libro de los exemplos* (Atasözleri Kitabı) adlı kitabının içine derc etmiştir.²⁰

İspanyol Edebiyatı tarihçilerinin, Don Juan Manuel'in Arap Edebiyatı alanındaki gayretlerini göz ardı etmemeleri gerekir. Arap kaynaklarından yararlanmış olan bu yazar, kıssaları kendi geliştirdiği kalıplara dökerek sunmuştur. Kendisine ait olan *El Conde Lucanor Hikâyeleri*'nin kökeni Arap edebiyatına dayanır. Meselâ *Toledo Büyücüsünün Hikâyesi*'nin kökenlerini Araplardaki *Kırk Gün Kırk Gece* hikâyesinde bulabiliriz.²¹

Ruhban sınıfına dahil olmakla birlikte daha sonra Tunus'a giderek Müslüman olan ve tercümanlık yaparak geçinen Mayorkalı Anselmo de Turmeda (ö. 1420), Katalanca'nın yanı sıra Arapça eserler de vermiştir. Bunlar arasında, eski dini olan Hıristiyanlığa karşı yazdığı ve İbn Hazm'ın *el-Fisal* adlı eserinden yararlandığı *Tuhfetu'l-Erîb fi'r-redd alâ ehli's-salîb* adlı kitap, Müslümanlar arasında ünlüdür. Hayvanlar arasında üstünlük tartışmasını konu alan bir kitabı da, İhvânü's-Safâ Risaleleri arasında yer alan ve hayvanların insanla olan mücadelesini konu alan bir kıssanın harfi harfine çevirisi mesabesindedir.

¹⁹ Aynı eser, s. 578.

²⁰ Palencia, a.g.e., s. 579-80.

²¹ Aynı eser, s. 585.